

Examen HAVO

2019

tijdvak 1
donderdag 9 mei
9.00 - 12.00 uur

filosofie

Dit examen bestaat uit 24 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 45 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

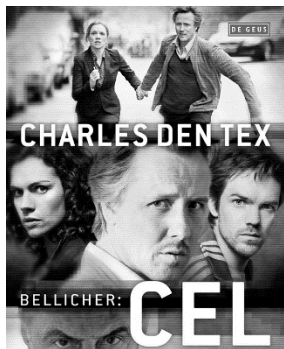
Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Gestolen identiteit

De roman 'Cel' gaat over het personage Michael Bellicher. In het begin van het verhaal rijdt Michael over een tweebaansweg wanneer de auto die voor hem rijdt plotseling over de kop slaat.

tekst 1

Ik reageerde instinctief. Beelden zetten zich onmiddellijk om in handelingen. Ik zag en deed. Mijn handen en voeten namen eigen beslissingen. Mijn hart pompte, mijn longen zogen en bliezen, harder dan ik kon bijhouden. Mijn lichaam redde zichzelf, ik draaide weg van de schuivende en tollende auto voor me, ergens heen.

bron: Charles den Tex, Cel, 2008

Volgens Maurice Merleau-Ponty hebben we niet alleen een lichaam, maar zijn we ook ons lichaam.

- 2p 1 Leg met tekst 1 uit dat Michael volgens Merleau-Ponty:
- een lichaam heeft, en
 - een lichaam is.

Michael belt 112 en als de politie komt, is hij verbaasd dat de agenten hem telkens dezelfde vragen stellen over zijn naam, zijn adres en het merk van zijn auto. Hij moet zelfs mee naar het bureau en daar blijkt dat hij ervan wordt verdacht enkele dagen eerder in een bronskleurige BMW te zijn doorgereden na een dodelijke aanrijding met een fietser.

Michael is onschuldig. Hij heeft geen bronskleurige BMW, laat staan dat hij daarmee een fietser heeft aangereden. Hij was op het tijdstip van de aanrijding bovendien op een andere plek. Maar vervelend genoeg kan hij dat niet bewijzen.

Hoewel Michael dus zeker weet dat hij het misdrijf (doorrijden na een aanrijding) niet heeft gepleegd, gaan de agenten ervan uit dat Michael betrokken is. Zij geven Michael het gevoel dat hij zelf niet weet wie hij eigenlijk is. In zijn cel denkt Michael het volgende:

tekst 2

Ik had een enorme behoefte aan mensen die me zagen als degene die ik was, een gewone man die geen andere mensen doodreed in een BMW. Door de afzondering en de ondervraging begon ik aan mezelf te twijfelen.

bron: Charles den Tex, Cel, 2008

In de introspectietheorie van René Descartes spelen twee kenmerken een rol bij zelfkennis. Neocartesianen hebben kritiek op Descartes' theorie.

- 3p 2 Geef beide kenmerken van de introspectietheorie van Descartes weer. Leg vervolgens met een van deze kenmerken uit dat Michael in tekst 2:
- eerst uitgaat van de introspectietheorie van Descartes en
 - vervolgens van de neocartesiaanse opvatting over de introspectietheorie.

Michael ontdekt dat zijn identiteit in de vorm van zijn creditcard, bankpas en burgerservicenummer is gestolen. Iemand heeft op zijn naam de bronskleurige BMW gekocht en daarmee het misdrijf gepleegd. Maar de politie gelooft dit niet.

Stel dat de politie een leugendetector gebruikt om erachter te komen of Michael het misdrijf heeft gepleegd. Michael spreekt de waarheid en toch geeft de leugendetector om de een of andere reden aan dat hij liegt. De leugendetector geeft dus een verkeerde uitslag en de politie gelooft de leugendetector. Doordat de politie hem niet gelooft, voelt Michael zich beroofd van zijn ware zelf.

Of het zelf echt bestaat, betekent in een manifest wereldbeeld iets anders dan in een wetenschappelijk wereldbeeld.

Volgens breinreductionisten bestaat het zelf niet.

- 3p 3 Leg uit dat het zelf volgens de breinreductionisten niet bestaat. Beargumenteer vervolgens of jij het eens bent met deze opvatting van het breinreductionisme, met:
- het onderscheid tussen een manifest en een wetenschappelijk wereldbeeld en
 - de foute uitslag van de leugendetectortest.

Gaandeweg de roman worden de gevolgen van Michaels gestolen identiteit steeds dramatischer. Iemand pleegt onder zijn naam nog een misdrijf en koopt een huis met een hypotheekschuld van ruim drie miljoen. Michael krijgt hulp van een beveiligder die dag en nacht bij hem is. Zo heeft hij een alibi voor eventuele toekomstige misdrijven die met zijn gestolen identiteit worden gepleegd.

Bovendien blokkeert Michael zijn rekeningen; van zijn advocaat mag Michael zelf helemaal geen uitgaven meer doen.

Daarop doet Michael de volgende uitspraak: "Dat was het. Ik mocht niets meer. Als ik een hamburger wilde moest ik het vragen."

Michael gaat vanaf dat moment niet meer over zijn eigen leven. Hij is zijn vrijheid kwijt.

- 1p 4 Leg met Michaels uitspraak uit welke vrijheid hij heeft verloren, zijn negatieve vrijheid of zijn positieve vrijheid.

De manier waarop Michael zijn leven gaat leiden, verandert door de gestolen identiteit steeds ingrijpender. Hij kan zelfs niet meer werken. Dat valt hem zwaar, want zijn werk als communicatieadviseur betekent veel voor hem.

Christine Korsgaard introduceert het begrip 'praktische identiteit'. Mensen hebben verschillende praktische identiteiten.

- 2p 5 Leg met Korsgaards begrip 'praktische identiteit' uit:
- dat Michael een van zijn praktische identiteiten verliest en
 - dat Korsgaard de waarde van authenticiteit benadrukt.

Michaels identiteit blijkt te zijn gestolen toen hij online iets kocht. Een hacker helpt Michael om uit te zoeken wie de dief is. Deze hacker zegt:

tekst 3

Vroeger dachten we dat iedereen uniek was. Nu weten we dat we voor het overgrote deel allemaal hetzelfde zijn. Identiteit is een semi-unieke en kopieerbare set gegevens. Jouw identiteit is niet gestolen, maar gekopieerd, en nu duikt die kopie overal op: een virtuele kloon.

naar: Charles den Tex, Cel, 2008

Deze hacker stelt persoonlijke identiteit gelijk aan online-identiteit. Wat iemand op internet koopt, welke sites hij bezoekt en dus welke interesses hij heeft, welke sociale media hij gebruikt: deze informatie vormt een set gegevens die iemands persoonlijke identiteit voor het grootste gedeelte kenmerken.

Om te bepalen wat iemands persoonlijke identiteit is, kan een onderscheid worden gemaakt tussen kwalitatieve identiteit en numerieke identiteit.

- 2p 6 Geef dit onderscheid weer.
Beargumenteer vervolgens met dit onderscheid of de virtuele kloon uit tekst 3 dezelfde is als Michael.

De roman 'Cel' roept niet alleen vragen op over persoonlijke identiteit, maar ook over internet. Kan een online gestolen identiteit een bedreiging vormen voor onze persoonlijke identiteit in het offline leven? Het antwoord op die vraag hangt af van je houding ten aanzien van techniek.

In dit geval kan een onderscheid worden gemaakt tussen internet als instrument en internet als iets dat constitutief is voor wie wij zijn.

- 2p 7 Leg het onderscheid uit tussen internet als instrument en internet als iets dat constitutief is voor wie wij zijn.
Beargumenteer vervolgens met dit onderscheid of een online gestolen identiteit volgens jou een bedreiging vormt voor persoonlijke identiteit in het offline leven.

Opgave 2 Alter ego

Alter ego betekent 'ander ik'. Met een alter ego neemt iemand tijdelijk een andere identiteit aan.

Superman, Batman en de superster Lady Gaga zijn voorbeelden van alter ego's.

In de afbeelding hiernaast zie je de verandering van

journalist Clark Kent in Superman, die met zijn superkracht mensen reddt.

Fans discussiëren al jaren over de kwestie of Superman het alter ego is van Clark of andersom. Het verhaal verandert als het vanuit de een of vanuit de ander wordt verteld. Voor stuntelaar Clark is het fijn om af en toe ook de stoere, zelfverzekerde Superman te zijn. Voor Superman is het nodig om zich als onopvallende journalist onder de mensen te kunnen begeven.

Deze verhouding tussen Clark en Superman is ook voor filosofen interessant als het gaat om persoonlijke identiteit.

Marya Schechtman spreekt in dit verband over de karakteriseringsvraag.

- 1p **8** Leg met de verhouding tussen Clark en Superman uit wat Schechtman bedoelt met de karakteriseringsvraag.

Derek Parfit heeft een psychologisch criterium voor persoonlijke identiteit.

- 1p **9** Geef aan wat dit criterium inhoudt.

- 1p **10** Leg met de verhouding tussen Clark en Superman uit dat de vraag naar persoonlijke identiteit volgens Parfit een lege vraag kan zijn.

Lois Lane, een collega van Clark, wordt verliefd op Superman. Clark baalt ervan dat Lois verliefd wordt op Superman, maar hém niet ziet staan. Hij wil door Lois gewaardeerd worden om wie hij is, maar hij wil de identiteit van Superman ook niet onthullen. Clark wordt daarom jaloers op zijn alter ego, maar schaamt zich voor zijn jaloezie.

Clark wordt verscheurd door zijn gevoelens. Uiteindelijk kiest hij ervoor om het algemeen belang van de heldendaden van Superman boven zijn privégevoelens te plaatsen.

Volgens Charles Taylor zou de door gevoelens verscheurde Clark op een moderne manier authentiek zijn. Het moderne ideaal van authenticiteit is volgens Taylor beïnvloed door zowel Rousseau als Herder.

- 4p **11** Geef deze twee invloeden weer.

Leg vervolgens uit dat deze twee invloeden herkenbaar zijn in het voorbeeld van Clark en Superman.

Batman is het alter ego van Bruce Wayne. Bruce kiest om twee redenen voor een alter ego.

De eerste reden is praktisch: hij wil niet dat het publiek weet dat Bruce en Batman dezelfde zijn.

De tweede reden heeft te maken met de zelfkennis dat hij als Bruce niet sterk genoeg is om een tragische gebeurtenis uit het verleden te verwerken. Hij was als jongetje namelijk getuige van de moord op zijn ouders. Hierdoor ontwikkelde hij het impliciete oordeel dat alle mensen slecht zijn. Deze wraakgevoelens zaten hem als Bruce enorm in de weg. Door het alter ego van Batman de misdadbestrijder in het leven te roepen, leerde hij zijn lichaam en zijn gevoelens te beheersen. Op die manier leerde Bruce omgaan met zijn verdriet.

Bruce blijkt in staat tot zelfregulatie. Het idee van zelfregulatie heeft elementen van de deliberatietheorie.

2p 12 Leg uit dat impliciete oordelen een bedreiging vormen voor de deliberatietheorie.

Leg vervolgens met de deliberatietheorie uit dat het alter ego van Bruce een voorbeeld is van zelfregulatie.

Popster Lady Gaga is het alter ego van Stefani Germanotta.

Tijdens een show in 2011 verscheen Germanotta opeens niet als Lady Gaga, maar als een mannelijk alter ego genaamd Jo Calderone.

Germanotta als zichzelf, als Lady Gaga en als Jo Calderone

Om ervoor te zorgen dat het publiek Jo zou beschouwen als een alter ego van Germanotta en niet van Lady Gaga, maakte ze van Jo het ex-vriendje van Lady Gaga, dat openlijk over hun privéleven zou vertellen.

Terwijl Germanotta bedacht wat een ex-vriendje irritant zou vinden aan Lady Gaga, realiseerde Germanotta zich dat Lady Gaga nooit open was geweest over hoe het voor haar was om een vrouw te zijn.

Het voelde voor Germanotta als een grote bevrijding om een paar dagen Jo te mogen zijn en te klagen over de beperkingen die Lady Gaga ervaart. Germanotta zegt daarover in een interview:

tekst 4

Tijdens mijn optreden en de dagen erna als Jo, mocht ik van mezelf via hem dingen bekennen over hoe het voor mij voelt om een vrouw te zijn, terwijl ik dat als Lady Gaga juist onderdruk. Het leek alsof Jo zich veel meer kon permitteren dan Lady Gaga; hij rookte en dronk bier op het podium, sprak over zijn gevoelens en gaf zelfs publiekelijk commentaar op Lady Gaga's liefdesleven. Dat heb ik zelf altijd privé gehouden... Ik was als Jo zelf helemaal aanwezig, ik was zelfs meer dan ooit helemaal mezelf.

naar: ladygaga.wikia.com - 2011

Germanotta beschrijft dat ze als Lady Gaga soms gevoelens onderdrukt. Volgens Nomy Arpaly is het onderdrukken van gevoelens niet altijd een vorm van zelfvervreemding.

- 2p 13 Geef met tekst 4 een argument voor de stelling dat Germanotta met het onderdrukken van haar gevoelens:
- in de praktijk **wel** van zichzelf vervreemdt, maar
 - volgens Arpaly **niet** noodzakelijk van zichzelf vervreemdt.

Na afloop van de show waarin ze als Jo Calderone optrad, deed Germanotta de volgende uitspraak: "Ik wil aantonen dat iedereen bestaat uit meerdere persoonlijkheden, die apart van elkaar bestaan." Paul Ricoeur maakt bij de vraag naar persoonlijke identiteit een onderscheid tussen ipse-identiteit en idem-identiteit.

- 2p 14 Leg met tekst 4 en de uitspraak van Germanotta uit dat er bij de alter ego's Lady Gaga en Jo Calderone:
- **geen** sprake is van idem-identiteit, maar
 - **wel** sprake kan zijn van ipse-identiteit.

Persoonlijke identiteit kun je op een metafysische, epistemologische en ethische manier benaderen. Vanuit elke benadering kun je een vraag stellen over de alter ego's van Germanotta.

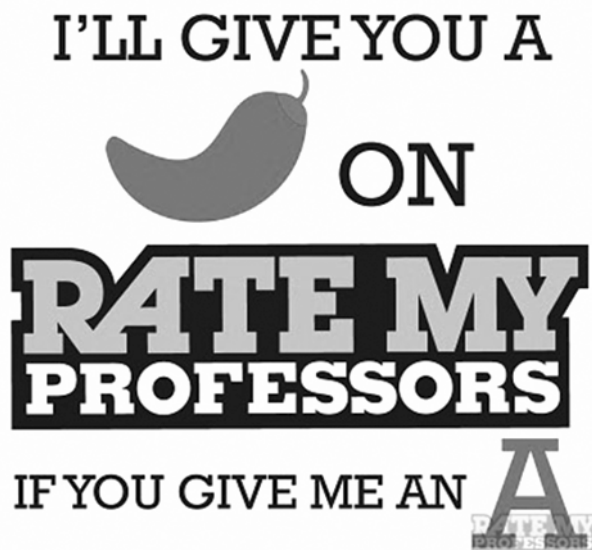
Vanuit de metafysische benadering zou je bijvoorbeeld de vraag kunnen stellen: "Bestaan Jo Calderone en Lady Gaga als aparte identiteiten?"

Je vraagt dan immers naar het bestaan van de alter ego's.

- 1p 15 Geef een voorbeeld van zo'n vraag over Germanotta's alter ego's vanuit de epistemologische benadering en geef daarbij aan wat de vraag epistemologisch maakt.

- 1p 16 Geef een voorbeeld van zo'n vraag over Germanotta's alter ego's vanuit de ethische benadering en geef daarbij aan wat de vraag ethisch maakt.

Opgave 3 Rating

In Amerika kunnen studenten met de app Rate My Professor (RMP) hun docent beoordelen (raten). Zo kunnen ze een score geven voor de kwaliteit en moeilijkheidsgraad van de lessen, én voor de 'hotness', de aantrekkelijkheid, van de docent. De scores op RMP zijn openbaar, zodat studenten beter geïnformeerd kunnen kiezen of ze lessen van die docent willen volgen. Maar volgens sommigen zijn de scores niet betrouwbaar en hebben ze juist negatieve gevolgen.

tekst 5

Al dit soort apps hebben een probleem met zelf-selectie: de enigen die een review achterlaten zijn de mensen die van het onderwerp houden of er een hekel aan hebben.

Sterker nog, zoals herhaald onderzoek van Rate My Professor laat zien, zeggen scores veel meer over de vooroordelen van de reviewers dan over de werkelijke kwaliteiten van de docent. Op RMP krijgen docenten die door hun studenten aantrekkelijk worden gevonden hogere scores. En mannen en vrouwen worden beoordeeld op totaal verschillende eigenschappen.

naar: The Washington Post, 2015

Volgens de interpretatietheorie is er geen fundamenteel verschil tussen zelfkennis en kennis van anderen.

- 2p 17 Leg met tekst 5 uit welk probleem er bij de interpretatietheorie is met de kennis die je van anderen hebt.
Beargumenteer vervolgens of dit probleem ook geldt voor zelfkennis.

Ook op sociale media speelt het krijgen van een beoordeling een belangrijke rol, vooral in de vorm van likes. Op internet zijn talloze tips te vinden om meer likes en reacties te krijgen op je Facebook-, Snapchat- of Instagramprofiel.

De volgende tips lijken dat te doen door je autonomie te benadrukken:

tekst 6

Ontwikkel een persoonlijkheid. Je wilt overkomen als iemand die interessante dingen doet en interessante meningen heeft. Zorg ervoor dat mensen een volledig beeld van je krijgen door je meningen te delen en te laten zien wat belangrijk is voor je. Mensen moeten het gevoel krijgen dat ze je kennen, dus daarom moet je het ze gemakkelijk maken.

Wees altijd positief. Als je alsmaar klaagt zullen mensen snel afhaken. Ze hebben zelf problemen genoeg en ze willen juist iemand zien die van iets negatiefs iets positiefs kan maken.

bron: nl.wikihow.com - Beroemd worden op Facebook

Volgens Axel Honneth is sociale waardering een voorwaarde voor autonomie.

2p 18 Leg dit uit.

Beargumenteer vervolgens of tips als die in tekst 6 volgens Honneth bijdragen aan meer autonomie.

Een veelgehoorde kritiek is dat mensen op sociale media niet hun authentieke zelf zijn. Volgens socioloog Jenny Davis is die kritiek onzin:

tekst 7

Sta er maar eens bij stil: je gedraagt je anders bij je moeder dan bij je baas. En je past je aan aan regels, normen en gebruiken waar je het strikt genomen misschien niet mee eens bent. Je bent aardig tegen de burens aan wie je een hekel hebt. Je zegt dat het 'best goed gaat', terwijl je eigenlijk zou willen huilen. Dat is, kortom, de prijs die je betaalt voor het leven in een beschaafde en functionerende samenleving. Niemand is ooit waarlijk 'authentiek'. En dat is onbetwifelbaar een positieve zaak.

bron: The Washington Post, 2015

Davis stelt dat authenticiteit niet nodig is voor autonomie. Om te kunnen zeggen dat niemand ooit waarlijk authentiek is, gaat Davis van een bepaald begrip van authenticiteit uit.

Het verschijnsel van aangepaste voorkeuren vormt een probleem voor het idee dat mensen autonoom zijn in hun keuzes.

3p 19 Geef een definitie van het begrip 'authenticiteit' zoals dat in tekst 7 wordt gebruikt.

Beargumenteer vervolgens of Davis gelijk heeft dat het mogelijk is om autonoom te zijn zonder authentiek te zijn, met:

- het begrip 'aangepaste voorkeuren' en
- tekst 7.

Rating wordt niet alleen gebruikt in apps. De Chinese overheid gaat vanaf 2020 alle Chinese burgers een score geven: het sociaalkredietstelsel (sks). Iedere Chinese burger krijgt punten op basis van gedrag en kredietwaardigheid. Wie bijvoorbeeld een opleiding doet, hard werkt en zich aan de wet houdt, scoort punten.

Ook aankopen en gedrag online tellen mee: iemand die luiers koopt heeft een kind en zal zich waarschijnlijk verantwoordelijk gedragen. Iemand die de hele dag gamet, draagt niets bij aan de samenleving en krijgt geen punten. Een hoge score geeft jou en je familie toegang tot opleidingen, werk en leningen. Een lage score kan er juist voor zorgen dat jij en je familie niet in aanmerking komen voor bepaalde opleidingen of banen. Door punten te geven wil de overheid voorkomen dat burgers verkeerde keuzes maken.

Vanuit het liberalisme kun je kritiek hebben op het sks. Het klassiek-liberale mensbeeld gaat uit van twee vooronderstellingen.

2p 20 Leg per vooronderstelling uit welke kritiek je kunt hebben op het sks.

Onderdelen van het sks zijn nu al in werking. Zo worden bijvoorbeeld in het station van Shanghai op een groot beeldscherm de namen en adressen gepubliceerd van mensen die hun schulden niet afbetalen. Ook in Nederland probeert de overheid de keuzes van haar burgers te beïnvloeden, bijvoorbeeld door nudgepaternalisme.

3p 21 Geef een reden dat nudgepaternalisme:

- **wel** in strijd is met autonomie en
- **niet** in strijd is met autonomie.

Leg vervolgens uit of het publiceren van de namen van wanbetalers een vorm van nudging is.

De Chinese overheid hoopt door het geven van ratings dat burgers ijveriger worden en respectvoller omgaan met elkaar. Volgens de overheid is het sks nodig omdat de Chinese samenleving ingrijpend is veranderd. Vroeger woonden de meeste Chinezen in kleine dorpjes op het platteland, waar veel sociale controle was. Maar tegenwoordig leven de meeste Chinezen anoniem in grote steden. Met het sks wil de overheid die oorspronkelijke sociale controle overnemen en zo een harmonieuze en vredige samenleving tot stand brengen.

In de sociale filosofie kan je overheidsmaatregelen legitimeren met het begrip 'maatschappelijk verdrag'. Het maatschappelijk verdrag is altijd gebaseerd op een natuurtoestand. Daarin kan de mens worden opgevat als van nature 'goed' of 'slecht'.

1p 22 Leg met het begrip 'maatschappelijk verdrag' uit welke rechtvaardiging de Chinese overheid voor het sks kan geven.

Het geven van een score kun je opvatten als een mensverbeteringstechniek. Volgens voorstanders van het sks gaan mensen door deze mensverbeteringstechniek betere keuzes maken. Maar critici zien in het sks vooral een gevaarlijk instrument. In de filosofie heeft het begrip 'utopie' een dubbele betekenis.

1p **23** Beargumenteer of een samenleving met het sks een utopie genoemd kan worden.

Volgens Allen Buchanan spelen opvattingen over de menselijke natuur vaak een rol in de morele discussie over mensverbeteringstechnieken.

1p **24** Leg uit dat verwijzingen naar de menselijke natuur volgens Buchanan **niet** geschikt zijn om de wenselijkheid van mensverbeteringstechnieken te beoordelen.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.